KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Marár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 7 — ČÍSLO 4

OBSAH

J. Mistrík, Štylistická analýza a interpretácia . . . 97
F. Sabol, Názvy prevádzkární a ich činností 102
V. Uhlár, Tvrdošín, Tvrdošínčania/Tvrdošania 107
J. Mistrík, Stačí štylistike jediná gramatika? 112
M. Majtán, Slová *úboč, bok* a *stráň (stráňa)* v slovenských zemepisných názvoch 115

Rozličnosti

Zo slovensko-českých čitateľských problémov. G. Horák. 119
Rozlišujme prídavné mená *ranný* a *raňajší*. E. Krošláková 122
O nákove a kovadline. Š. Lipták 123

Správy a posudky

Monografia o botanickej nomenklatúre. M. Majtán . 126

Spytovali ste sa

Ťahúň a diaľkár. J. Jacko . 127

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 7 — 1973 — ČÍSLO 4

Štylistická analýza a interpretácia

JOZEF MISTRÍK

1. Moderná štylistika sa čím ďalej tým viacej približuje k textu — z textu vychádza a k nemu sa i vracia. Čoraz viacej sa potvrdzuje téza, že čo nie je povedané alebo aspoň naznačené v texte, to sa imputovať autorovi nemôže. Pri čítaní je záväzná podoba textu. V súvislosti s tým sa zvýšenou mierou pozornosť koncentruje na metódy skúmania a rozboru toho, čo je medzi odosielateľom a prijímateľom, na metódy hľadania kódov, znakov, signálov. Pozornosť sa zameriava na štylistickú analýzu a interpretáciu. V našom článku, venovanom tejto problematike, sa pokúsime najskôr rozlíšiť pojmy analýza a interpretácia, lebo aj keď sa ony dosť bežne a často zamieňajú a ich názvy sa striedavo používajú ako synonymné, ide tu predsa o dve veci — analýza je niečo iné ako interpretácia.

Analýza čiže rozbor je istý spôsob výkladu textu. Je to proces jazykovo-štylistický. O analýze hovoríme pri skúmaní materiálneho textu, ak sa berie viacej zreteľ na prostriedky, na formu vyjadrovania a menej už na obsah. Pri analýze sa sleduje ani nie tak zámer pochopiť zmysel textu, ale skôr zmysel použitých výrazových prostriedkov. Je to rozbor vyjadrovacieho materiálu. Analýza sa môže dobre využívať najmä pri skúmaní vecných textov. Interpretácia — oproti tomu — je opis toho, čo sa hovorí v pôvodnom texte. Je to vyrozprávanie toho istého, čo sa už povedalo, iným spôsobom. Interpretovať, to značí popri texte číslo jedna stavať text číslo dva tak, aby sa svojím obsahom kryli, no svojou formou navzájom odlišovali. Uvedieme príklad z inej oblasti. Interpretovať pieseň značí priviesť ju z písomnej (notovej) podoby do zvukovej podoby. Interpretovať báseň alebo drámu značí prenášať ich z knižnej do javiskovej podoby. Ale súčasne to

môže značiť aj prenášanie z umeleckého štýlu do vecného, napríklad do vedeckého štýlu.

Čo je cieľom a zmyslom analýzy a interpretácie? Ich zmyslom je zistiť, čo sa v texte hovorí a súčasne aj ako sa to hovorí. Ich zmyslom je dostať sa čo najhlbšie do výpovede a poznať jej formu i obsah. Je to poznávací proces, pri ktorom sa sledujú možnosti, formy a spôsoby dorozumievania medzi odosielateľom a prijímateľom. Poznávanie a obohacovanie dorozumievacej sústavy umožňuje priblíženie a zblíženie „konverzujúcich" osôb, umožňuje spresnenie a obohatenie ich reči, lenže aj vo všeobecnosti to značí rozšírenie dorozumievacieho inventára ľudí. Cieľom analýzy a interpretácie je nielen poznávať konkrétne dielo, lež dorozumievací aparát v najširšom zmysle slova a — pravdaže — aj všetky zložky a stránky dorozumievacieho procesu. A cieľom je aj skvalitňovanie dorozumievacieho procesu, štylizácie, čítania a porozumenia textov.

Analýza a interpretácia sú metódy prístupu k textu. Treba však povedať, k akému textu. Text je veľmi široký pojem, lebo za text sa teoreticky môže pokladať jediná veta, jediné heslo, rovnako ako celá vedecká syntéza alebo umelecký útvar, napríklad román. V našej situácii musíme rozlišovať aspoň dva druhy textov — vecné a umelecké. Vecnými sú napríklad poučné prednášky, štúdie, informácie a články, v ktorých je výpoveď jednoznačná, zrozumiteľná, úplná. Umeleckými textami sú napríklad básne, umelecká próza a dráma, to jest neúplné, „nedokončené" útvary, ktoré si musí doplniť a „dokončiť" sám prijímateľ, ktoré v podstate nie sú jednoznačné a môžu sa chápať rozlične. Sú to texty, ktoré nepovedia všetko, ale provokujú do takej miery, aby prijímateľ bol schopný dať im konečnú podobu — podľa svojich predstáv — a aby si ich uvedomoval v podstate ako hotové aj napriek tomu, že do nich vložil kus svojho, kus seba. Umelecké texty sú pre prijímateľa neúplné a v tom je ich čaro, ich príťažlivosť a sila. Je to niečo ako polotovar, ktorý si musí prijímateľ spracovať sám. To spracúvanie sa v príslušnej terminológii nazýva aj zážitkom.

Vecné texty sú budované lineárne, slovo stojí pri slove, čítajú sa od slova k slovu, po riadkoch, za sebou. Medzi slovami si nič netreba domýšľať, lebo sú pospájané gramatickými prostriedkami — morfémami, spojkami a predložkami. Slovám je tesno, ich významy sú jednoznačné a presné. Aj medzi vetami v texte je taká istá situácia, lebo jedna na druhú nadväzuje pravidelne a bezprostredne. Umelecké texty sú budované na ploche alebo v priestore, nie lineárne. Pri zbežnom pozorovaní ich síce chápeme, ako keby boli tiež usporiadané v riadkoch, lenže to je iba zdanie. Medzi slovami a vetami v umeleckom texte je nedostatok spájacích prvkov, je medzi nimi dosť

voľného „priestoru" pre fantáziu prijímateľa, slová sú rozložené voľne. Vo vecných textoch je mnoho „gramatiky", v umeleckých je jej málo. Vo vecných textoch je veta scelená a pevná, v umeleckých je osobitný významový dôraz na každom slove. Slovo tu dostáva pravý zmysel až v kontexte, popri iných slovách a korešpondenciou s inými slovami. Veľa významov je iba naznačených na hraniciach, na pomedzí slov, viet, pod textom a nad ním. Lenže naznačené dvojaké typy textov sa nesmú chápať ako pólové, ako keby medzi nimi nebolo prechodných typov. Existuje celá stupnica textov medzi pólmi umelecký a vecný.

A ako je to v tejto súvislosti s obsahom a formou. Vo vecných textoch je vzťah medzi obsahom a formou — mohlo by sa povedať — minimálny, pretože pri čítaní vnímame každú zložku samostatne, ako dve veličiny. V umeleckých textoch jedno prechádza do druhého, dokonca sama forma môže byť obsahom. Pri čítaní umeleckého diela sa nezávislosť obsahu a formy nepociťuje, skôr naopak. V takom najtypickejšom umeleckom texte, ako je báseň, sú všetky formálne prostriedky súčasťou obsahu, ožívajú v ňom a s ním, no a sám obsah tiež dostáva pravú tvár iba v symbióze s nimi. Dilemy obsah — forma tu v princípe nieto.

2. *Štylistická analýza textu.* Keď vychádzame z toho, čo sme povedali o typoch textu, tak analýza ako prostriedok skúmania sa môže uplatniť vo všetkých verbálnych prejavoch — vo vecných i v umeleckých textoch. Výklad, to značí analýza, sa môže uplatniť rovnako pri sledovaní formálnej stránky prejavu, ako aj pri sledovaní jeho obsahovej stránky. Vezmime najprv formálnu stránku.

Stavebným materiálom jazykového prejavu sú jazykové a kompozičné prostriedky, ktoré sú usporiadané do istého systému: lexikálne, morfologické, syntaktické, zvukové a kompozičné prostriedky. Keďže analýza je vlastne metóda logického postupu, očakáva sa, že pri štylistickej analýze sa takýto postup bude prísne rešpektovať. Postupovať sa môže zdola nahor — od nižších rovín k vyšším rovinám — alebo opačne. Ale môže sa postupovať aj „za textom", v postupnosti danej textom. Pri rozbore vecných textov sa spravidla uplatňuje prvý, ale môže sa dobre uplatniť aj druhý postup, pri analýze umeleckých textov je výhodnejší prvý postup, lebo pri ňom sa môže cyklicky uplatňovať vždy pohľad na celé umelecké dielo.

Analýza je najprv hľadanie prvkov, zisťovanie ich rozloženia, následnosti a vzájomného striedania. Takýto topografický obraz umožňuje pátrať po vzájomných vzťahoch výskytu a vôbec po zákonitostiach, ktoré súvisia s distribúciou prvkov. Analýza by bola veľmi formálna a povrchná, keby sa zákonitosti jednotlivých rovín sledovali prísne izolovane, lebo ani text nebol vystavený a vybudovaný postupne podľa jednotlivých jazykových rovín. Niekedy je štylisticky silno relevantné

práve vzájomné prestupovanie, interferovanie a suplovanie prvkov rozličných rovín. Niektoré morfologické kategórie (napríklad slovesný čas) sa môžu kombinovať s lexikálnymi prostriedkami *(dnes ideme — zajtra ideme),* iné (napríklad modálnosť) so zvukovými prostriedkami; tým sa mení funkcia týchto kategórií, niektoré vetné konštrukcie sa môžu nahradiť polovetnými (vzťažné vety prechodníkovými konštrukciami) a pod. Dokonca niektoré kompozičné prostriedky sa môžu nahradiť pomocou syntaktických alebo lexikálnych (napríklad namiesto priestorového odčlenenia textu do samostatného odseku sa použije výraz: *a teraz prejdeme...* alebo *napríklad...* a pod.). Vzájomné suplovanie alebo dopĺňanie sa ukazuje na štýle prejavu a je predmetom štylistickej analýzy. Pri analýze sa skúmateľ spytuje „ako" a „prečo" a súčasne na tieto základné otázky odpovedá pomocou faktov existujúcich v texte. Dobrá analýza sa musí opierať o bohatý ilustračný a dokumentačný materiál.

Každá analýza by vyznela pozitivisticky a neúčelne, keby sa pri nej veci iba konštatovali a opísali. Analýza musí mať vopred jasne postavený cieľ, hypotézy a postup. Rozklad textu je len jej prvou, prípravnou fázou, jadrom analýzy je konštatovanie zákonitostí a súvislostí. V rámci analýzy sa pri určovaní cieľa, hypotéz a pracovného postupu vychádza od vonkajšej podoby textu, no odpoveď na celý rozbor, ktorý sa uskutočňuje „pod touto vonkajšou formou", má dať zasa sama táto podoba textu. Po analýze má byť jasné, prečo autor vlastne dospel k tomu záveru, ktorý je predmetom rozboru.

Pravda, analyzovať možno aj to, čo niekedy nazývame obsahom alebo látkou prejavu. V takom prípade sa neuplatňuje postup daný jazykovými plánmi, ale je určený systémom diela. Aj pri takejto analýze sa odpovedá na otázky „ako" a „prečo" a hľadajú sa dôvody i dôsledky zakompované v obsahu diela. Pravda, toto už nie je štylistický, ale skôr kompozičný, sujetový alebo významový rozbor, ktorý stojí mimo programu jazykovednej štylistiky. Pri analýze obsahu sa dochádza k poznaniu idey a spoločenskej funkcie diela, nachádza sa súvislosť diela s dobou, so situáciou, s myšlienkovým svetom autora, generácie alebo spoločnosti vôbec. Spájať formálny rozbor s obsahovým rozborom nie je dosť dobre možné. Tu už ide skôr o interpretáciu, hoci ešte donedávna (pozri ďalej citované *Štylistické rozbory* a i.) sa interpretácia pokladala za analýzu.

3. *Interpretácia prejavu.* Interpretovať značí vyjadrovať to isté iným spôsobom ako v pôvodnom texte. Interpretácia, to je chápanie, poznávanie, pozorovanie z inej strany, je to paralelné stavanie dvoch vecí vedľa seba tak, aby každá mala inú formu. Spoločným, ako vidieť, ostáva obsah. Funkciou interpretácie je preniesť vec z jedného prostredia do iného v takej podobe, aby sa aj v novom prostredí pocho-

pila. Interpretovať možno aj niektoré vecné texty, napríklad zákony, nariadenia, vyhlášky. Ale najčastejšie sa o interpretácii hovorí v súvislosti s literárnym dielom. Interpret, to značí „prekladateľ", musí dobre ovládať dva „jazyky": ten, v ktorom je originál vyhotovený, a ten, v ktorom sa interpretuje, opisuje. Interpretom môže byť iba skúsený čitateľ, ktorý postrehne signály originálu a na základe nich si utvorí vlastnú predstavu o diele. Uvedieme príklad. Autor dáva v texte k dispozícii interpretovi štyri body (signály), ktoré majú také usporiadanie, ako sa to ukazuje na obrázku A. Interpret na základe týchto štyroch bodov môže dedukovať obrázok B alebo C alebo D, kým autor mal na mysli obrázok E. Prečo sa autor s interpretom nestretli? Alebo

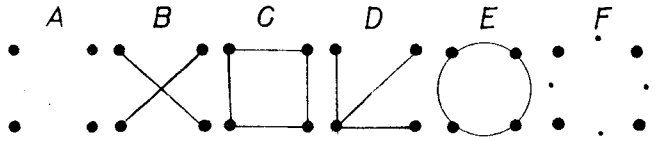

počet signálov nebol dostačujúci, alebo interpret nemal ani tušenia o zámere a tendenciách autora: nepozná ho dobre, nie je sčítaný, netuší zámer autora. Autor mal dať k dispozícii viacej signálov (napríklad obr. F), alebo interpret mal na základe odborných skúseností vedieť, že v autorovom štýle sú tendencie utvárať z naznačených signálov kruhy. Z naznačeného vychádza, že vlastne to isté dielo môžu viacerí interpreti chápať viacerými spôsobmi (B, C, D, E), a to najmä vtedy, ak je autor vo svojom diele voči adresátovi benevolentný a necháva mu veľa priestoru na vlastnú fantáziu, na svojské dotvorenie umeleckého diela. Z nášho výkladu vysvitá, že každý interpret je potenciálne omylný a každá interpretácia má iba relatívnu pravdu.

Interpretácia literárneho diela môže byť aspoň dvojaká: knižná a javisková. Obidve sa skladajú z viacerých fáz. Pri jednej i pri druhej interpretácii sa začiatočná fáza opiera o intuíciu interpreta, ktorý ako lekár, chystajúci sa určovať diagnózu, na základe vonkajších a dobre viditeľných príznakov najskôr odhaduje. Až po predbežnom odbornom odhade sa začína hlbší, dôkladný, prípadne exaktný prieskum diela, ktoré sa má interpretovať. V tejto fáze je potrebné nájsť a zistiť čo najviacej „indikácií" (údajov), ktoré počas interpretácie vystupujú v úlohe dôkazov a svedkov a „usvedčujú" dielo z takých vlastností, aké v prvej fáze predvídal interpret. Na základe získaných informácií interpret opisuje a komentuje literárne dielo tak, aby prijímateľ, ktorý dielo sám nepozná, mal o ňom čo najpresnejšiu informáciu a predstavu. Čím viacej indikácií sa získa, tým je interpretácia presnejšia.

Najzložitejší je interpretačný proces pri práci s básňou. Tam totiž funkciu signálov vykonávajú popri verbálnych prvkoch aj zvukové ale-

bo priestorové elementy. Interpret ich nemôže obísť. Aj pri interpretácii drámy sa treba opierať o niečo, čo je mimo reči postáv. A to nielen vo forme scénických poznámok, ale aj v možnostiach režiséra, hercov, javiskovej techniky atď. Báseň i dráma sa interpretujú najťažšie, lebo ich text je viacrozmerný a ráta s osobitnými sprievodnými prvkami, ktoré ho kompletizujú. Význam a obsah literárneho diela nie je tak priamo a jednoznačne zakomponovaný do textu, ako je to pri vecnom texte. Tu sa význam skôr tuší a predpokladá. Niekedy by bolo možno vhodnejšie — keby to, pravda, bolo v silách interpreta — napísať interpretáciu približne rovnakým štýlom, ako je napísaný originál, pretože náučným textom písaná interpretácia sa zdá popri umeleckom texte často dosť primitívna. Preto sú najprimeranejšie interpretácie písané esejistickým štýlom.

Príspevok o analýze a interpretácii uzavierame týmito dvoma poznámkami: 1. Otázky poznávania textu sú veľmi zložité a metódy výskumu sa nedajú prebrať na niekoľkých stranách. Našťastie aj v slovenčine už existuje o tejto problematike dosť bohatá literatúra. 2. Tento príspevok nepatrí do okruhu teórie vyučovania, a preto neobsahuje pasáže takéhoto rázu.

Najdôležitejšia literatúra: 1. *Štylistické rozbory umeleckých textov,* Bratislava 1964; 2. *Jazyk a štýl modernej prózy,* Bratislava 1965; 3. *Jazyk a umelecké dielo,* Bratislava 1966; 4. *Rozbory umeleckej prózy,* Bratislava 1967; 5. *O interpretácii umeleckého textu 1,* Bratislava 1968; *O interpretácii umeleckého textu 2,* Bratislava 1970.

Názvy prevádzkární a ich činností

FILIP SABOL

Väčšia časť nápisov na budovách v mestách i na dedinách sú názvy dielní poskytujúcich služby obyvateľstvu. V ostatnom čase sme v týchto názvoch zistili isté zmeny. Uprednostnili sa totiž názvy prevádzkární pred názvami činností, ktoré sa v nich vykonávajú (napr. *opravovňa hodín* namiesto *opravy hodín),* skrátili sa dlhšie názvy *(práčovňa* nam. *pranie bielizne)* a odstránili sa jazykové chyby *(zberňa bielizne* nam. *zberňa prádla).* Treba sa však zamyslieť aj nad súčasným stavom v pomenovaní prevádzkární, lebo nevhodný alebo nesprávny názov je

dôkazom ľahostajnosti k neporiadkom v používaní prostriedkov spisovného jazyka.

Donedávna sa prevádzkárne skoro výhradne pomenúvali názvami podľa vykonávanej činnosti: *výroba pečiatok, opravy pančúch, predaj kvetín, rámovanie obrazov, montáž a opravy televíznych antén, pohrebné služby* a pod. Takéto názvy síce náležite informovali zákazníkov o poskytovaných službách, ale v korešpondencii sa výrazne prejavovali aj ich nedostatky, t. j. neschopnosť vyjadrovať vlastný názov prevádzkárne, bez vyjadrenia vykonávanej činnosti. Neraz bolo treba pred takýmito názvami použiť pomocné slovo *prevádzkáreň* (napr. *v prevádzkárni opravy obuvi*). Najnovšie sa už dáva prednosť názvom, ktoré súčasne označujú prevádzkáreň i činnosť vykonávanú v nej.

Zatiaľ však nemožno hovoriť o želateľnej ustálenosti názvov. Po spomenutých zmenách môžeme nájsť ich dva alebo tri základné varianty: *opravárеň/opravovňa obuvi, opravy obuvi, oprava obuvi.* Nemôžeme sa čudovať, keď sa bežní používatelia spisovného jazyka spytujú, ktorý z týchto názvov je správny, hoci tu nejde o problém jazykovej správnosti, ale vecnej primeranosti. Za najvhodnejšie pomenovanie prevádzkárne pokladáme synonymnú dvojicu *opravárеň/opravovňa obuvi.*

Odchylný vývoj zaznamenávame v pomenúvaní predajní. Tu sa kládol dôraz na predmet predaja, ktorý si ako motivačný prvok postupne vydobyl výhradné postavenie v názvoch obchodných podnikov a ich predajní (také sú napr. názvy *Potraviny, Obuv, Domáce potreby, Železiarsky tovar*). Tieto názvy postupne prešli takýmto vývinom: *Obchod so železom — Železiarsky tovar, Predaj tabaku — Tabak, Obuva — Obuv.* Pri skloňovaní daktorých takýchto vlastných mien vznikli problémy. Tak napr. názov *Obuv* sa nesprávne skloňoval podľa vzoru *žena (z Obuvy, v Obuve)*, hoci sa má skloňovať ako aplelatívum *obuv (z Obuvi, v Obuvi).* Podobne aj pri názve *Odevy* (terajší *Otex)* sa v datíve a v lokáli používali chybné tvary *Odevám, v Odevách* namiesto správnych *Odevom, v Odevoch.* Vari aj skoršie, nie celkom vhodné názvy *Obuva* a *Odeva* majú na týchto nejasnostiach svoju vinu.

Úspornosť pri ustaľovaní názvov možno len uvítať, ak nový názov vyhovuje požiadavke významovej priezračnosti. Najčastejší postup je takýto: *výroba roliet — výrobňa roliet — roletáreň.* Prípona *-áreň/-iareň* sa pri tvorení názvov prevádzkární ukazuje ako veľmi produktívna. Je vhodná na pomenovanie výrobní *(kachličkáreň, rámáreň, preglejkáreň)* i na pomenovanie prevádzkární s inou činnosťou *(opravárеň, čistiareň, zlievárеň, baliareň).*

Prípone *-áreň* konkurujú prípony *-ovňa a -ňa: opravovňa, práčovňa, výrobňa, predajňa, nákupňa, zberňa* a pod. Nevýhodou podstatných mien odvodených týmito príponami je, že sa z nich ešte bežne netvoria zodpovedajúce vzťahové prídavné mená. Ako odvodeniny od názvu

práčovňa sa síce v praxi zjavujú adjektíva *práčovenský, práčovnícky,* ale je jasné, že ide o deriváty od iných odvodzovacích základov, ktoré sú sporné z hľadiska ústrojnosti *(práčoveň),* resp. potrebnosti *(práčovník).* Namiesto podoby *práčovník* sa ustálilo slovo *práč,* od ktorého máme adjektívum *práčsky* používané v spojeniach *práčsky kurz, práčska mzda, práčske výkony,* no na vyjadrenie vzťahu k práčovni ako prevádzkárni s viacerými špeciálnymi činnosťami je potrebné adjektívum *práčovňový.*

Na pomenúvanie prevádzkární sa vhodne využívajú aj názvy s príponou *-stvo: kominárstvo, kachliarstvo, kováčstvo, aranžérstvo, elektroinštalatérstvo, čalúnnictvo, povozníctvo* a pod. Sú to spravidla viacvýznamové slová, označujúce jednak oblasť činnosti a jednak prevádzkáreň, v ktorej sa táto činnosť zabezpečuje alebo aj vykonáva (porov. v SSJ napr. spracovanie výrazov *kachliarstvo, čalúnnictvo* a i.). Názvy s príponami *-áreň, -ovňa* a *-ňa* sú vhodné ako názvy prevádzkární, v ktorých sa vykonáva činnosť pomenovaná v odvodzovacom základe. Príponu *-stvo* možno vhodne využiť pri voľbe názvov prevádzkární zabezpečujúcich služby priamo v bytoch, resp. domoch občanov. Napríklad popri názvoch *opravárne (opravovne) nábytku, elektrických spotrebičov* a pod. by sa mali ustáliť aj názvy *opravárstvo nábytku, opravárstvo elektrických spotrebičov* a mohli by sa rezervovať pre podniky zaisťujúce opravy predovšetkým priamo u zákazníkov.

So zreteľom na požiadavku významovej priezračnosti názvu spravidla treba uvádzať i predmet činnosti prevádzkárne: *opraváreň áut, zlievareň farebných kovov, opravárstvo výťahov* a pod. Len ak ide o všeobecne známe a používané činnosti (služby), možno použiť skrátený názov, napr. *čistiareň* namiesto *čistiareň šiat, práčovňa* nam. *práčovňa bielizne, rámovačstvo* (i *rámárstvo, rámáreň)* nam. *rámovačstvo obrazov* ap. Neskrátené názvy sa teda vyžadujú pri názvoch prevádzkární s úzkou špecializovanou činnosťou, napr. *čistiareň kobercov, čistiareň peria, striháreň detí* (skráteným názvom *striháreň* sa skôr rozumie príslušná dielňa vo výrobniach odevov alebo v tzv. strihovej službe, t. j. striháreň textilu).

Špecializácia pracovného procesu si vynucuje isté zmeny v označovaní prevádzkární. Napríklad tradičná obuvnícka činnosť sa už rozdelila na výrobu a opravu obuvi. Preto názvom *obuvníctvo* nemožno označovať prevádzkárne, v ktorých sa obuv len vyrába alebo len opravuje. Namiesto neho by sa mali používať názvy *výrobňa obuvi* a *opravovňa obuvi.*

Pri označovaní zberní vznikajú chyby najčastejšie tak, že sa základný výraz rozvíja sémanticky neprimeraným prívlastkom: *zberňa opráv dáždnikov, zberňa objednávok na zarámovanie obrazov.* V prvom prípade sa nezbierajú (neprijímajú) opravy, ale dáždniky na opravu (do

opravy). V druhom prípade sa prejavuje úzkostlivé úsilie o významovú presnosť, ale ani tu nejde o zberňu objednávok, ale o zberňu obrazov na rámovanie.

Pomerne zriedkavo sa na označovanie prevádzkární používajú prevzaté, zvyčajne medzinárodné slová *(manikúra, deratizácia, kartonáž, galvanizovňa, fotoateliér)*, ďalej zložené slová *(autodoprava, kameňosochárstvo)* alebo spojenia so slovom služba *(propagačná služba, upratovacie služby)*. Pri týchto názvoch sa najčastejšie vyskytujú jazykové nedostatky hádam aj preto, že sa tu neposkytuje odborná pomoc, resp. že o ňu nie je záujem. V tejto súvislosti možno povedať, že jazykovej kultúre nevyšiel dosť v ústrety *Zoznam podnikov miestneho hospodárstva na Slovensku* (vydalo Ministerstvo vnútra SSR v roku 1971). Dostali sa doň mnohé nesprávne pomenovania činností a nenáležité názvy prevádzkární a podnikov. Spomenieme aspoň najčastejšie z nich.

V uvedenom zozname nájdeme nielen také cudzie slová, namiesto ktorých nemáme vhodné domáce pomenovania (napr. *kozmetika, manikúra, pedikúra, dezinfekcia, dezinsekcia, deratizácia, autocamping*), ale sú v ňom aj hybridné zložené slová *fotoslužba (= fotografické služby), taxislužba (= taxikárske služby, taxikárstvo), plynoinštalácia (= inštalácia plynovodov, inštalatérstvo plynovodov), vodoinštalácia (= zavádzanie vodovodov), vodoinštalatérstvo (= inštalatérstvo vodovodov), elektroúdržba (= údržba, údržbárstvo elektrického vedenia)*. Tu treba hneď dodať, že pre zákazníkov sú slová *opravárstvo, opravy* priezračnejšie ako slová *údržbárstvo, údržba*.

Pri ustaľovaní názvov prevádzkární treba čo najviac využívať domáce lexikálne prostriedky, lebo tieto zariadenia slúžia prevažne našim občanom, ktorí nemusia poznať význam takých slov, ako sú *dezinsekcia* (= odhmyzovanie, ničenie hmyzu), *autoservis* (= technická obsluha áut), *pneuservis* (= oprava pneumatík) a iné, ba ani zo Slovníka slovenského jazyka sa vždy nedozvedia, čo znamenajú.[1] Navyše tieto cudzie slová označujú len činnosť, nie aj prevádzkareň, v ktorej sa táto činnosť obstaráva alebo aj vykonáva. Niektorým názvom s nedomácim základom, ktoré pomenúvajú špeciálne činnosti (napr. názvom *galvanizovňa, protektorovňa, inštalatérstvo, opravovňa áut, fotografické služby*), sa však nemožno vyhnúť, ale netreba sa vracať k exkluzívnym a významovo nejasným názvom *foto, pneu* alebo *oprava pneu*, neradno *opravy áut* premenúvať na *servisné služby* a netreba používať ani slovo *fotokolór* (farebné fotografovanie je predsa súčasťou fotografických služieb).

[1] Napr. slovo *autoservis* nájdeme v SSJ (IV, s. 61) iba pri výklade významu heslového slova *servis*, ale nie ako samostatné heslo.

Slovo *komunálny* znamená „mestský, obecný". Ale v spomínanej publikácii sú i takéto pomenovania podnikov: *Komunálne služby mesta Ružomberok, Komunálne služby obce Vojnice* a iné podobné. V takýchto názvoch je prívlastok „mesta, obce" nadbytočný a prístavok má nenáležitý nesklonný tvar. Za úspornejšie a primeranejšie pokladáme pomenovania *Komunálne služby v Ružomberku, Komunálne služby vo Vojniciach.*

Ani mnohé zložené slová domáceho pôvodu sa v publikácii *Zoznam podnikov miestneho hospodárstva* neuvádzajú v náležitej podobe. Sústavne sa v nej opakuje napr. podoba *kamenosochárstvo* namiesto kodifikovanej podoby *kameňosochárstvo.* Často sa vyskytujú výrazy *písmorytectvo a písmomaliarstvo,* hoci spisovná slovenčina pozná len *drevorytectvo, kameňorytectvo, kovorytectvo, medirytectvo,* resp. *kovotepectvo, meditepectvo* a *maliarstvo písma.* Nájdeme tu i názov *výroba limonády v limovrecúškach,* akoby názov *limonáda vo vrecúškach* nebol významovo dosť priezračný a úplný, *knihviazačstvo,* hoci sa už dávno ustálil a bežne sa používa názov *knihárstvo.* Nehovoríme o *plynoopravách,* ale podľa potreby *o opravách plynových spotrebičov* alebo *o opravách plynového vedenia.* Z adjektív *kovovýrobný* a *kovospracujúci* treba v miestnom hospodárstve uprednostňovať výstižnejšie adjektívum *kovospracujúci* (ide tu naozaj o spracúvanie kovov, nie o ich výrobu). Z vecnej stránky neobstoja ani názvy podnikov *Drevovýroba,* lebo sa v nich drevo nevyrába, ale spracúva.

Načim tu ešte spomenúť nepresné názvy *gumárenský priemysel, zlievárenstvo sivej liatiny,* nam. ktorých by sa mali používať podoby *gumársky priemysel, zlievanie* (prípadne *zlievareň) sivej liatiny,* ďalej *pletárstvo* nam. správneho *pletiarstvo,* slangové slovo *svadobka* nam. priezračného *požičovňa svadobných úborov,* resp. *svadobná kancelária.* Ako pomenovania činností neobstoja ani tieto názvy: *chemická čistiareň, práčovňa, zberňa bielizne a šatstva, očistné kúpele, požičovňa predmetov, autoopravovňa, kvetinová sieň* a iné, pretože na pomenovanie činnosti treba použiť tieto výrazy: *chemické čistenie šiat, pranie bielizne, zber bielizne a šatstva, kúpeľné služby, požičiavanie predmetov, opravy áut, predaj kvetov.*

Z predchádzajúceho výkladu vychodí čiastkový záver, že názvy prevádzkární neslobodno zamieňať s názvami činností, ktoré sa v nich vykonávajú, a všeobecný záver, že ani pri ustaľovaní názvov podnikov a pri ich zavádzaní do praxe nemožno obchádzať požiadavky jazykovej správnosti.

Tvrdošín, Tvrdošínčania (Tvrdošania)

VLADO UHLÁR

Predmetom tohto článku nie je ani tak otázka pôvodu názvu tohto starého oravského mestečka, hoci ani tej sa nechceme úplne vyhnúť, ale predovšetkým podoby obyvateľských mien a prídavného mena. Vznik tohto článku podmienili rozdiely medzi podobami kodifikovanými v 6. diele Slovníka slovenského jazyka (1968) a živými formami používanými v meste Tvrdošíne a v širokom oravskom okolí, ktorých sa dovolávajú najmä Hornooravci (požadujú uznať za spisovné tie podoby, ktoré sa používajú na Orave). Ak sa pri obyvateľských menách kodifikujú podoby odlišné od domáceho, miestneho úzu, môže sa to stretnúť s nesúhlasom miestneho obyvateľstva. Takisto je to vtedy, keď sa pôvodnejšie podoby používané v miestnom úze dostávajú do rozporu s novšími tendenciami uplatňujúcimi sa v spisovnom jazyku ako celonárodnom útvare.

Tvrdošín sa spomína ako najstaršia oravská osada, hoci nepochybne staršia dolnooravská Veličná je doložená až z r. 1272. V tzv. listine práv liptovského ľudu z r. 1265 kráľ Belo IV. sa vyslovuje proti útlaku Liptákov zo strany vlastného kráľovského úradníka (špana z Liptovského Starhradu) a spomína ich staré práva a povinnosti, medzi nimi aj povinnosť platiť mýto z tovaru dovážaného zo susedného Poľska (zo soli, súkna, olova) v hraničnej colnej stanici obce s názvom *Tvrdošina (Turodossina)*.[1]

Podoba názvu obce, ktorá pravdepodobne vznikla v 12. storočí ešte pred zriadením mýta, čo zasa súvisí s rozšírením mocenského vplyvu uhorských kráľov až na hrebene Karpát, dlho nebola ustálená. Ak sa r. 1265 spomína v ženskom rode *Tvrdošina,* r. 1359 je zaznamenaný tvar stred. rodu *Tvrdošino (Twardosczino),* r. 1371 napokon už aj tvar mužského rodu *(Wardossin,* r. 1380 *Tuardossin),* ktorý prevládol a používa sa ako jediný až do súčasnosti.

Už kolísanie tvarov *Tvrdošina — Tvrdošino — Tvrdošín* dosť zreteľne nasvedčuje, že základom tohto miestneho názvu je osobné meno *Tvrdoša.* Toto meno mal neznámy zakladateľ osady, azda staršina občiny, podľa ktorého dostala názov. Osobné meno *Tvrdoša* je rýdzo slovenské a je dokladom, že táto osada jestvovala už pred príchodom

[1] KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 241—245.

uhorských pohraničných stráží a pred zriadením colnej stanice, lebo ináč by sme očakávali názov typu *Sekule, Uherce, Pečenice* a podobne.

Osobné meno *Tvrdoša* je z koreňa *tvrd-*, ktorý sa najzreteľnejšie ukazuje v prídavnom mene *tvrdý*, v príslovke *tvrdo* a v podstatnom mene *tvrdosť*.

Osobné mená muž. rodu so zakončením na *-a* sú v súčasnej slovenčine netypické, príznačné sú predovšetkým pre ženský rod, ale v mužských priezviskách, najmä stredoslovenských, sú dosť časté (napr. *Blahuta, Beňuška, Kubina, Kubala, Mišata, Mačuha, Mikunda, Peniažka, Šuhajda, Paluda*). Na starom Slovensku osobné mená so zakončením na *-a* bývali častejšie (porov. *Pribina, Deva, Una, Bača, Stojša, Trenka, Bohuna, Kojata, Ivanka* a pod.). Osobné meno *Tvrdoša* sa vyskytovalo popri iných formách zo základu *tvrd- (Tvrdocha, Tvrdoch, Tvrdúch, Tvrdej, Tvrdoš, Tvrdko;* porovnaj i hornooravské *Tvrdek*) a dobre je známy aj zložený tvar *Tvrdomest* používaný najmä u vznešenejších príslušníkov vládnúcej triedy.[2]

Keby názov Tvrdošína bol z formy *Tvrdoš*, ako tvrdievajú nejazykovedci, tak by mal takú jazykovú podobu ako neďaleké hornooravské Námestovo, ktoré pochádza od osobného mena *Námesť* (porov. aj názov moravského mestečka *Námešť nad Oslavou*). V starej slovenčine sa totiž privlastňovacie prídavné mená od mužských mien zakončených na spoluhlásku tvorili príponou *-ov, -ova, -ovo (Námest — Námestovo, Lisk — Lisková, Preš — Prešov, Bardej — Bardejov)*, kým od mužských mien zakončených na samohlásku *-a* sa práve tak ako od ženských mien tvorili slovotvornou príponou *-in, -ina, -ino*. Práve preto vieme pochopiť, že názov mestečka nie je *Tvrdošovo*, ani *Tvrdošov*, ale *Tvrdošín*, ako je napr. názov *Trenčín* z osobného mena *Trenka, Kubín*, z *Kuba, Hruštín* z *Hruška, Maľatiná* z *Maľata, Ploštín* z *Ploska* a pod.

Názov *Tvrdošín* vznikol univerbizáciou z dvojslovného pomenovania *Tvrdošín dvor* (vo význame „Tvrdošov dom"), *Tvrdošina* pochádza zo spojenia *Tvrdošina ves* (dedina) a *Tvrdošino* zasa zo spojenia *Tvrdošino selo*, lenže druhá časť určovacieho skladu (so základným, urče-

[2] Osobné meno *Tvrdomest* sa dá identifikovať vo viacerých názvoch obcí na území starého Uhorska *(Turdamech, Törderméz* a i.). J. Stanislav v diele Slovenský juh v stredoveku I—II. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1948 (porov. d. II, s. 536) okrem slovenskej obce *Tvrdomestice* (okres Topoľčany) spomína šesť iných obcí, ktorých názvy pochádzajú z tohto osobného mena a ktoré sa v stredoveku vyskytovali na území terajšieho Maďarska, odkiaľ je doložené aj osobné meno *Tvrdomest*. V prvej časti osobného mena *Tvrdomest* je základ prídavného mena *tvrъdъ* (tvrdý), v druhej časti podstatné meno *mьstь, (msta, pomsta)*. Porov. aj osobné meno *Námest*, doložené z obdobia okolo r. 1138 (rybár v Chľabe) a r. 1185.

ným menom *dvor, ves, selo, pole, lúka, vrch)* sa v miestnych názvoch takmer pravidelne vynechávala, lebo sa dobre rozumela zo súvislosti a v ustálenom toponymickom význame bola nepotrebná. Takto z Velikej Vsi (Veličnej Vsi) je v súčasnosti *Veličná,* z Nižnej Vsi *Nižná,* z Tupej skaly *Tupá,* z Ostrej skaly nad Vyšným Kubínom *Ostrá,* z Dlhej Lúky iba *Dlhá.*

Názov vrchu *Tvrdoš* nad Tvrdošínom je mladší (domáci názov je *Hrobľa)* a prenesený je práve z názvu mesta. Nebývalo zvykom pomenúvať osady podľa vrchov, ale nazývať osady podľa osôb je známy toponymický postup. Ako názorný príklad možno uviesť názov vrchu *Hrdoš* nad rozhraním liptovskej Komjatnej a oravského Žaškova. Ešte v r. 1677 sa spomína starý názov tohto vrchu ako *Hrdošina skala (Hrdossina Skala),* čiže pochodí z osobného mena *Hrdoša,* kým upravený názov *Hrdoš* je mladší. (Pravdaže, názov vrchu *Hrdoš* nemožno uvádzať do súvislosti s hradom a pokladať ho za popletené meno azda z „pôvodného" *hradoš,* ako to vykladá vo svojom ináč veľmi záslužnom diele historik Oravy Andrej Kavuljak).[3]

Teraz si všimneme tvorenie obyvateľských mien a prídavného mena.[4] Aký starobylý je názov mesta, také starobylé je v miestnom a oravskom prostredí aj odvodené obyvateľské meno *Tvrdošan,* ženská podoba *Tvrdošianka* a forma odvodeného prídavného mena *tvrdošiansky.*

Na objasnenie bude užitočné porovnať názov *Tvrdošín* s názvom *Trenčín,* s ktorým má *Tvrdošín* podobnú slovotvornú štruktúru (z osobného mena *Trenka* vzniklo *Trenčín hrad — Trenčín).* Od názvu tohto všeobecne známeho mesta je obyvateľské meno mužského rodu *Trenčan,* ženského rodu *Trenčianka* a prídavné meno *trenčiansky* (práve tak je aj *Tvrdošan, Tvrdošianka, tvrdošiansky).* Je zjavné, že v obidvoch prípadoch sa formy obyvateľských mien i prídavného mena tvoria priamo zo základu *tvrdoš-, trenk-,* teda bez sufixu *-in (-ín),* ako to v starej slovenčine bolo bežné. V súčasnom spisovnom jazyku (a poväčšine aj v nárečiach) je takýto spôsob tvorenia už neživý; odvodzovacie prípony *-ín, -iná, -ino* sa totiž v ďalšom vývine jazyka pri tvorení odvodených slov nevynechávajú a tvoria so slovným základom neoddeliteľnú jednotku.

Spisovný jazyk podnes zachováva tvary *Trenčan, Trenčianka, trenčiansky,* teda výsledok starého slovotvorného postupu. Dá sa to dobre pochopiť z historických a kultúrnohistorických súvislostí. Nielen sám názov *Trenčín,* ale aj jeho staré odvodeniny sú oddávna veľmi známe

[3] STANISLAV, J.: c. d., s. 103. Osobné meno *Hrdoš* sa pokladá za starú domácku formu mena *Hrdoslav.*

[4] O tvorení obyvateľských mien a odvodených prídavných mien porov. Slovník slovenského jazyka VI, s. 307—309.

a rozšírené, hoci sú to svojím spôsobom neživé, zmeravené podoby. Na ich uchovanie v pôvodnej podobe celkom iste vplývali aj názvy susedných obcí, v ktorých sa odvodené prídavné meno spája so substantívom *(Trenčianske Teplice, Trenčianska Teplá, Trenčianska Turná, Trenčianske Bohuslavice)*, ale nadovšetko názvy *Trenčiansky zámok (hrad)* a *Trenčianska stolica*, z piesní *Trenčianska kasárňa* a k nim patriace krajové homonymné priezvisko *Trenčan*. Preto sa ani v súčasnosti netvoria od názvu *Trenčín* podoby *trenčínsky, Trenčíňan, Trenčínčan, Trenčíňanka*, ako by sa to dalo podľa podobných príkladov očakávať, ba ich ojedinelý výskyt sa pokladá za prejav cudzoty alebo jazykovej nekultúrnosti.

Podobná situácia je v Tvrdošíne a na Orave vôbec. Tu sa s miestnymi a starými formami *Tvrdošan, Tvrdošianka, tvrdošiansky* dostávajú do konfliktu podoby utvorené podľa súčasného živého slovotvorného postupu od základu aj so sufixom *-ín*, teda *Tvrdošínčan, Tvrdošínčanka, tvrdošínsky*. Lenže kým podoby *Trenčan, Trenčianka* a *trenčiansky* sú na celom Slovensku známe (majú celoslovenskú platnosť), zatiaľ mimo Tvrdošína a Oravy sú známe iba výsledky novšieho slovotvorného modelu, teda podoby *Tvrdošínčan, Tvrdošínčanka, tvrdošínsky*, ktoré sa kodifikovali aj v Slovníku slovenského jazyka VI (s. 239).

Takéto prípady môžeme uviesť aj zo samej Oravy. Od miestneho názvu *Kubín* (Vyšný Kubín, Dolný Kubín) jestvujú iba tvary *Kubínčan, Kubínčanka, kubínsky* (podoby *Kuban, Kubianka, kubiansky* sú neznáme a nie sú ani doložené). A práve tak aj od miestneho názvu *Hruštín* sú aj spisovné aj ľudové formy *hruštínsky, Hruštínčan* (v miestnom úze *Hruštínec), Hruštínčanka* (v miestnom úze *Hruštínka);* podobne od miestneho názvu *Malatiná* (domáca a etymologicky zdôvodnená podoba *Maľatiná)* je *malatínsky, Malatínčan, Malatínčanka.*

Je zaujímavé, že sa v SSJ VI od niektorých miestnych názvov nekodifikovali podoby obyvateľských mien a prídavného mena utvorené podľa postupu prevládajúceho v súčasnom spisovnom jazyku. Tak od miestneho názvu *Čepčín* (v Turci *Veľký Čepčín, Malý Čepčín)* sa neštandardizovali tvary *Čepčínčan, Čepčínčanka, čepčínsky*, ale iba tvary *Čepčan (Veľkočepčan, Maločepčan), Čepčianka* a *čepčiansky* s výslovnou doložkou „podľa miestneho úzu" (s. 244). Od miestneho názvu *Zvončín* sa však uvádzajú zasa iba tvary *Zvončínčan, Zvončínčanka, zvončínsky* (s. 253).

A keďže pri miestnom názve *Palúdzka* sa v SSJ VI, s. 213 popri tvaroch *Palúdžan, Palúdžanka, palúdžanský* „podľa miestneho úzu" uvádzajú aj tvary *Palúčan, Palúčanka, palúcky* (hoci v zátvorke),[5] prá-

[5] Tejto problematiky sa dotýka aj poznámka J. Matejčíka Paludzský, palúdzsky — paludžanský, palúdžanský. Kultúra slova, *4*, 1970, s. 317—319,

ve tak by bolo bývalo správne pri miestnom názve *Tvrdošín* uviesť v SSJ obidva tvary obyvateľských mien, ba v porovnaní s riešením, ktoré sa uplatnilo pri názve *Čepčín*, dokonca by prichodila do úvahy možnosť uviesť iba podoby *Tvrdošan, Tvrdošianka, tvrdošiansky.*

Poznáme posmešky spojené s používaním tzv. „čínskych" slov *Čepčínčan, Čepčínčanka; Lučenčan, Lučenčanka,* hoci sú to jedine možné a správne tvary. Ale dobre vieme aj to, že podoby *Čepčan, Čepčianka, čepčiansky* sú širokým vrstvám používateľov spisovnej slovenčiny neznáme (použili by iba dlhšie formy typu *Čepčínčan,* prípadne by sa ich usilovali obísť, napr. spojením *obyvatelia Čepčína* a pod.). Isteže s podobným emocionálnym postojom treba pri používaní jazykových prostriedkov rátať a nie je zanedbateľný ani pri otázkach jazykovej kultúry. Na druhej strane treba brániť systémovosť v tvorení obyvateľských mien a odvodených prídavných mien.

Nazdávame sa, že je oprávnená požiadavka obyvateľov Tvrdošína a širokého oravského okolia, aby sa v spisovnom jazyku uplatňovali aj pôvodnejšie podoby *Tvrdošan, Tvrdošianka, tvrdošiansky,*[6] ktoré by sa mali pripustiť popri novších podobách *Tvrdošínčan, Tvrdošínčanka, tvrdošínsky.* Spisovný jazyk sa síce vyhýba neželateľným dvojtvarom, ale tam, kde štandardizácia naráža na značný odpor (zväčša bez vyhliadky na uplatnenie jedinej podoby), načim rešpektovať obidve podoby.

---

v ktorej autor žiada jednak prizerať na miestny úzus a jednak si všímať aj frekvenciu a rozšírenie tvarov obyvateľských mien a odvodených prídavných mien aj za príslušnou oblasťou.

[6] Podoby *Tvrdošan, Tvrdošianka, tvrdošiansky* sú na Orave frekventované a používajú sa aj v literárnych dielach. Porov. c. d. A. Kavuljaka, s. 242: *...Tvrdošania nie sú povinní odovzdávať... ani potraviny, ani kravy. R. 1444 sa obnovil spomínaný spor medzi Tvrdošanmi a Trstencami... v prospech Tvrdošanov.* Na s. 245: *Terajšia výmera tvrdošianskeho chotára je...*

Opačné stanovisko zaujíma Andrej Chmelík v poznámke Tvrdošínčan. Kultúra slova, *4,* 1970, s. 180. Jednostranne tu zamieta podobu obyvateľského mena *Tvrdošan,* ktorú počul v správach Čs. rozhlasu zo stanice Banská Bystrica. (Osobne som dostal od Oravcov výzvu, aby som „bojoval" za podoby *Tvrdošan — tvrdošiansky* proti podobám *Tvrdošínčan — tvrdošínsky.*)

Stačí štylistike jediná gramatika?

Kapitolky zo štylistiky (14.)

JOZEF MISTRÍK

Gramatika sa zaoberá prostriedkami a spôsobmi spájania. Gramatické pravidlá poúčajú o tom, ako z menších jazykových jednotiek skonštruovať väčšie. Keď gramatiku chápeme takto, potom nestačí hovoriť len o gramatike vety, ale treba hovoriť aj o gramatike textu. Ale keď máme na mysli spájanie, treba rátať — ako s dôsledkom spájania — aj s rozlučovaním: Ak sa z jednotiek A — B — C prvé dve spájajú, dôsledok toho eo ipso je, že sa od nich tá tretia nepriamo odpája.

Keď sa hovorí o gramatike, spravidla sa myslí na proces utvárania vetných dvojíc a na všetko, čo s ním súvisí — na tvarové zmeny, slovosledné usporiadanie a podobne. To však ide o gramatiku, ako ju chápeme tradične, o gramatiku písaného prejavu alebo — to už nie v takej miere — o gramatiku hovoreného prejavu. Lenže štylistike, ktorá má obsiahnuť všetky typy textov vyskytujúcich sa v dnešnej komunikatívnej praxi, tento jediný druh gramatiky už nestačí. Uvážme len, koľko existuje takých typov textov, ktorých základom je jazyk: televízne texty, javiskové texty, rozhlasové texty, básnické texty, reklamné texty, rečnícke texty, hudobné texty atď. Všetky tieto a mnohé ďalšie druhy textov majú jazykové podklady — „scenáre", no realizujú sa takými technikami, ktoré sú schopné dotvárať ich, a realizujú sa často aj v takých prostrediach, ktoré ich môžu modifikovať i dotvárať. Spomedzi základných jazykových prostriedkov, slovníka a gramatiky, je nahraditeľná skôr gramatika.

Moderná dorozumievacia technika buduje na tom, že gramatika, to sú spoje a že práve spoje musia byť čo najpružnejšie a najrýchlejšie, aby sa z pomenovaní pohotovo utvárali výpovede a aby tieto výpovede boli čo najbohatšie. Vznikajú — niekedy celkom spontánne — rozličné druhy gramatík, ktoré štylistike pomáhajú, no štylizačný proces robia mnohostranným. Štylista si musí existenciu a fungovanie aspoň niektorých gramatických systémov uvedomovať, aby na miestach spájania jednotiek nebolo mnoho nadbytočného a aby proces spájania nebol zbytočne preťažený. Necháme bokom základnú, verbálnu gramatiku a venujeme pozornosť niektorým iným gramatikám.

Dosť neuvedomovaná, ale často sa vyskytujúca je grafická gramatika, ktorá sa vyjadruje pomocou grafického materiálu. Výrazovým prostriedkom sú napríklad tabuľky, v ktorých sa naznačí koordinácia a

subordinácia výrazu. Tabuľky sú úspornými textami práve preto, že sa vzťahy a závislosti naznačia prostým začlenením jednoduchých tvarov. Gramatickým prostriedkom môžu byť rozličné šípky suplujúce východiská výpovedí alebo naznačujúce rozličné druhy závislostí, spolupatričnosti a podobne. Takáto gramatika je častá v náučnom a publicistickom štýle. S takouto gramatikou súvisí aj priestorová gramatika, ktorá dáva informácie rozličným rozmiestnením výrazov. K nej patria také vyjadrovacie spôsoby, ako sú titulky, medzititulky, ale aj také, ako je napríklad v básnickom štýle segmentácia (členenie) výrazov za pomoci verša a strofy, ktoré poukazujú na závislosť i spolupatričnosť jednotiek.

Málo uvedomovaná, no v modernej vyjadrovacej technike veľmi častá je pohybová (kinetická) gramatika. Nemáme na mysli suplovanie slov pomocou mimiky, ale naznačovanie spolupatričnosti obrazov alebo slov pomocou pohybu kamery alebo pomocou pohybu postavy na javisku. Posúvaním kamery z miesta na miesto sa z obrazov alebo ich pomenovaní môže utvárať zložitejšia výpoveď. Divák si uvedomuje časti „syntagmy", ale si plne neuvedomuje spôsob, akým syntagma vznikla. (Gramatika sa vôbec v texte uvedomuje oveľa menej ako slovo, ako pomenovanie.) Aj prosté pohyby herca môžu nahrádzať gramatiku textu. Napríklad herec môže na slová „stôl, stolička" pomocou gesta poukázať ako na veci stojace vedľa seba alebo ako na veci navzájom závislé, ako na veci blízke, alebo ich môže postaviť do protikladu, uviesť ako porovnanie atď. Prechodom z jedného miesta na druhé môže v iných prípadoch naznačiť adverziu, dôsledok a veľa ďalších významov, ktoré zodpovedajú syntaktickým kategóriám.

Z náuky o syntaxi sú známe zvukovo-intonačné gramatické prostriedky, ale ako gramatizujúce nie sú známe hudobné prostriedky. Hudobné prvky utvárajú — rovnako ako jazykové prvky — paradigmatické i syntagmatické systémy. Zviazanosť jazykových prvkov, napríklad slov alebo viet sa môže naznačiť tým, že sa popri slovnom texte paralelne postaví napríklad hudobná paradigma, povedzme časť solmizačnej stupnice, alebo hudobná syntagma, napríklad jeden hudobný takt alebo samostatná hudobná veta. Aj keby sa rad slov zviazaný takýmto prostriedkom exponoval v základných tvaroch, napríklad v tabuľkách, hudobný útvar je schopný suplovať syntax takéhoto radu slov. Ešte nápadnejšie môže hudba takýto text segmentovať „z inej strany", že totiž nápadne exponuje pauzy, a tým nepriamo poukazuje na spolupatričnosť istých jednotiek.

Za hudobný — alebo aspoň za zvukový — prostriedok treba pokladať aj ten, ktorý je prvoradý pri utváraní básnickej syntaxe — rým, rytmus a ďalšie zvukové vyjadrovacie prostriedky verša. Ak sa napríklad v básni vyskytne obkročný rým, to značí, že 2. verš s 3. veršom

sú navzájom zviazané a ponad ne i nad nimi sú zviazané a patria spolu 1. a 4. verš. Najčastejšie sú 2. a 3. verš spolu významove podradené 1. a 4. veršu. Výrazové kontakty a významová spolupatričnosť, prípadne subordinácia sa signalizuje aj rytmickými prostriedkami básne. Báseň je najlepším dôkazom toho, ako sa jazyková gramatika môže nahradiť inými druhmi gramatík. Štatistiky jednoznačne hovoria o veľkej absencii gramatických slov v básni a aj o malej tvarovej variabilnosti slov v poézii. V básni totiž popri hudobných gramatizujúcich prostriedkoch fungujú aj priestorové prostriedky a ojedinele aj grafické (typ písma).

Medzi niekoľkými iba letmo naznačenými typmi gramatík sme zatiaľ nespomenuli tú, ktorá sa realizuje svetelnými prostriedkami, alebo tie, ktoré sa realizujú korešpondenciou prvkov na diaľku. V zložitejších vyjadrovacích situáciách, najmä v moderných technikách, sa strieda viacero typov, a keď je podkladom vyjadrovania slovník, vtedy je takmer vždy v menšej alebo väčšej miere prítomná aj jazyková gramatika. Jazyková gramatika je oproti ostatným presnejšia, ale jednoznačná a chudobnejšia. S ostatnými je to obdobne ako s vetnou intonáciou: vyjadrujú vzťahy mnohoznačne, nepresne, ale pritom bohato dynamicky. Preto väčšina z nich je súca a primeraná predovšetkým do umeleckých textov.

Štylistike chápanej v širokom zmysle slova — ale tak ju treba chápať — zďaleka nestačí jediná gramatika. Najmä pri komponovaní rozsiahlejších útvarov nestačí jediná gramatika. To, že pospomínané prostriedky sú naozaj gramatické, potvrdzuje sa tým, že ani v jednom prípade, kde sa s nimi stretáme, niet jazykovej gramatiky. No a všetky sa prinajmenej pociťujú ako prostriedky sceľujúce text. Pravdaže, tieto gramatické prvky nie sú ešte spracované ako systémy. Ich systematizácia je náročná, lebo svojou paradigmatikou kotvia v mimojazykovej oblasti a svojou syntagmatikou v jazykovej oblasti. Ale vždy môžu fungovať ako gramatické prostriedky verbálneho (slovného) textu.

•

Ks

Slová úboč, bok a stráň (stráňa) v slovenských zemepisných názvoch

MILAN MAJTÁN

Úboč, bok

Hoci slovo *bok* sa vyskytuje vo väčšine slovanských jazykov (okrem bulharčiny a slovinčiny) ako apelatívny zemepisný termín s významom „svah vrchu, stráň" sa používa iba v poľštine, v srbochorvátčine a v slovenčine. Odvodené slová *úboč, úbočie, úbočina,* ktorých vznik sa vykladá z predložkovej konštrukcie *v bocě — v boku* zmenou *v>u* pred *b* (Machek), sú známe v češtine a v slovenčine, ale nie sú rovnako frekventované. V češtine je najbežnejšia podoba *úbočí* a podoby *úbočina* a *úboč* sú zriedkavé, v slovenčine, súdiac podľa výskytu v zemepisných názvoch, je najpoužívanejšia podoba *úboč,* podoby *úbočina, úbočie* sú zriedkavejšie. Popri slove *bok* sa v zemepisných názvoch v západnej časti Slovenska na pomerne kompaktnom území používa v tomto význame ako zemepisný termín slovo *bočina.* V Slovníku slovenského jazyka sa pri slove *bok* význam „svah vrchu, stráň" neuvádza, hoci v kartotéke je tento význam doložený z diela M. Kukučína a J. G. Tajovského.

(Ondráš Machuľa) Je husárom; no nevidno koňa, že by sa pri ňom pásol, ani uniformy, že by zatušovala nedostatky, ktoré od matky-prírody pochodia. Miesto toho vidno po celom b o k u rozlezené jeho husi, vo väčších, menších kŕdľoch. (M. Kukučín, Neprebudený) — Iba malého psíka nechali [chlapci] tam, ktorý by tiež iste bol ušiel, ale bol zapriahnutý do truhlice, ktorá ho čím viac dolu b o k o m utekal, tým viac bila, až sa skotúľal do paseky. (J. G. Tajovský, Z Čadca do mesta).

Aj v kartotéke Historického slovníka slovenčiny je dosť dokladov na to, že sa slovo *bok* používalo ako zemepisný termín s významom „svah, stráň, úboč":

Georgius Valczo... biwsse na sedliactwi w Bessenoweg za gedno dwaczat rokou, zawdzj slobodne brawal drewo z b o k u, s/toho, kterj wjsy do Kalamiczyan potoka, a nik ho nezaberal (1676 Liptov) — pod Ptačnykom hore psanim w b o k u dal drewo rubati pred desiatmi rokmi a to drewo dal do Bystrice odwoziti (1676 Zvolen) — wie swedek, že bj od starodawna bylj b o k y nad Sedlicsanskim potokom... panj Sedlicsanje za swe držely (1737 Sedličná, okr. Trenčín).

V zemepisných názvoch sa slovo *úboč* vyskytuje po celom slovenskom jazykovom území, dokladov máme ešte viac ako na slovo *stráň* (vyše 400). Doklady sú zo všetkých možných typov názvov, napr. *Úboč, Uboč, Úboče, Na úboči, Nad úbočou, Pod úbočou, Pod úbočom(!), Dolná úboč, Hrabová úboč, Chotárna úboč, Panské úboče, Strmá úboč, Teplá úboč, Černákeje uboč, Pitlova úboč* a pod. Deminutívne podoby máme doložené v názvoch typu *Úbočka, Ubôčka* a *Úbočok*.

Ako z dokladov *Pod úbočom* a *Úbočok* vidieť, ojedinele sú doložené aj podoby v mužskom rode. Rovnako zriedkavá je podoba *Úboča*, doložená popri podobe *Úboč* iba z Oravy.

Sporadicky máme doložené názvy so slovom *úbočie*, ako sú *Úbočie, Na úboči, Pod úbočím, Dlhé úbočie*, dovedna 8 dokladov. Celkom ojedinele je doložený názov *Úbočina* z obce Dolné Lefantovce (okr. Nitra).

Zato máme vyše dvadsať názvov so slovom *bočina*, ako sú *Bočina, Bočiny, Bočinky, Pod bočinou, Ondrášech bočina* a pod., vyskytujúce sa na súvislej oblasti na juhozápadnom Slovensku.

Od tejto oblasti na východ a na strednom Slovensku sa ako apelatívny zemepisný termín s významom „svah vrchu, stráň, úboč" využíva a v zemepisných názvoch vyskytuje aj slovo *bok* (vyše 100 dokladov) v názvoch *Bok, Boky, V bokoch, Holý bok, Lámaný bok, Spálený bok, Strmý bok* a pod. Z celého Slovenska máme doklady na slovo *bok* s významom „časť, strana" v názvoch, ako sú *Druhý bok, Na hentom boku* a pod.

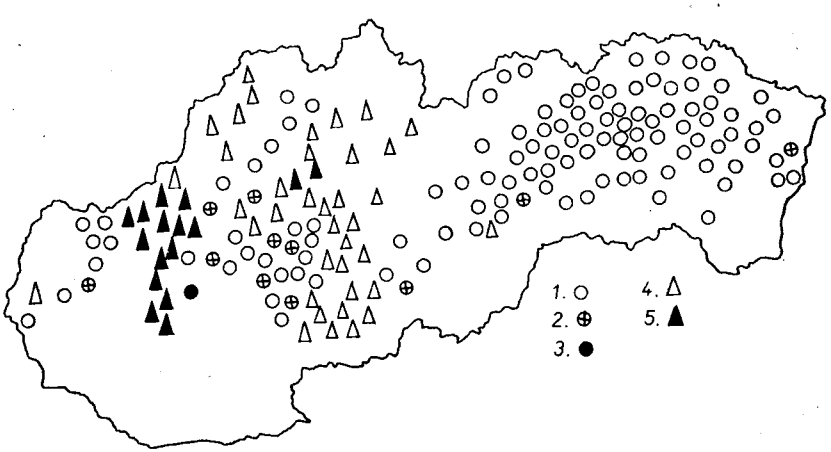

Slová *úboč* (1), *úbočie* (2), *úbočina* (3), *bok* (4) a *bočina* (5) v slovenských zemepisných názvoch.

Na záver tejto časti možno povedať, že v slovenských zemepisných názvoch sa ako zemepisné termíny s významom „svah vrchu, stráň" využili slová *bok, bočina, úboč, úbočie, úbočina,* a to slovo *úboč* na prevažnej väčšine slovenského jazykového územia, *úbočie* iba sporadicky, *úbočina* osihotene, *bočina* na súvislom území na juhozápadnom Slovensku, *bok* na veľkej, aj keď nesúvislej časti stredného a západného Slovenska.

Stráň

Slovo *stráň* geneticky súvisí s celoslovanským slovom *strana* (psl. **storna),* pri ktorom sa predpokladá pôvodný význam „krajina" (stsl. a r. *strana)* a až neskôr „bočná plocha, bok". Ďalší posun významu v slovenčine a v češtine na „bok, svah vrchu, kopca" sa odrazil aj v slovotvornej výstavbe slova: vznikla dvojica *strana — stráň.* V slovenčine na pomerne veľkom stredoslovenskom a západoslovenskom území (pozri mapku) sa vyskytuje aj podoba *stráňa.* Slová *stráň* a *stráňa* majú deminutívnu podobu *stránička,* zriedkavejšie aj *stránica* (čes. *stráňka)* na rozdiel od podoby *stránka (*k *strana).* Podobu *stráňa* hodnotí Slovník slovenského jazyka ako nárečovú, slovo *stránie* ako básnické zastarané. K tomu možno dodať, že slovo *stránie* je doložené aj v slovenských zemepisných názvoch.

V zemepisných názvoch sa slovo *stráň* vyskytuje hromadne a prakticky na celom slovenskom jazykovom území, variant *stráňa* v severovýchodnej časti okresov Trenčín, Topoľčany, Nitra a Levice v Zápa-

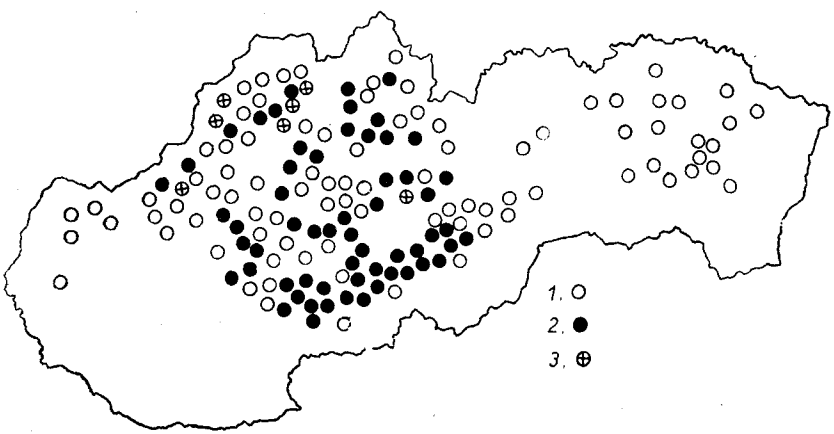

Slová *stráň* (1), *stráňa* (2) a *stránie* (3) v slovenských zemepisných názvoch.

doslovenskom kraji a v celom Stredoslovenskom kraji. V názvoch vystupujú podoby *stráň, stráňa* samostatne, napr. *Stráň, Stráňe, Stráne,* v predložkových názvoch typu *Na stráni, Nad stráňou, Pod stráňou, Pod stráňami, Za stráňou, Zhora stráne,* aj v názvoch syntagmatického typu, ako sú *Barania stráň, Dubová stráňa, Hadia stráň, Hradná stráňa, Kamenná stráňa, Líščie stráne, Panská stráň, Slnná stráňa, Studená stráňa, Suché stráne, Teplá stráň, Zimná stráň* a pod., dovedna máme vyše 300 dokladov.

Deminutíva *stránička, stránica* sú doložené v 20 názvoch, ako sú *Stráničká, Stráničky, Na stráničke, Nad stráničkou, Pod stráničkou, Stránica, Stránice.*

Zriedkavejšie sa vyskytuje v zemepisných názvoch slovo *stránie* (7 dokladov). Väčšina dokladov je z Považia od Žiliny na juh.

V zemepisných názvoch sa často vyskytuje slovo *strana* aj vo význame „časť", a to najmä v názvoch častí obcí, ako sú *Lavá strana, Chudobná strana, Malá strana* a pod.

Možno teda zhrnúť, že v slovenských zemepisných názvoch sa využili, hoci v nerovnakom rozsahu, aj zemepisné termíny *stráň, stráňa* a jednotlivo i *stránie.*

LITERATÚRA:

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 60 *(bok),* 581 *(strana).*

Slovník slovenského jazyka I, A — K. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 115 *(bok);* IV, S — U, 1964, s. 269 *(stráň),* 270 *(stráňa),* 271 *(stránie),* 633 *(úbočie, úboč, úbočina).*

Slovník spisovného jazyka českého III, R — U. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1966, s. 555 *(stráň),* 931 *(úbočí).*

ŠMILAUER, V.: Příručka slovanské toponomastiky. 1. vyd. Praha, Academia 1970, s. 40 *(bok),* 170 *(strana).*

Ks

ROZLIČNOSTI

Zo slovensko-českých čitateľských problémov

Zo všednej skúsenosti vieme, že každý priemerne vzdelaný Slovák celkom dobre porozumie bežný spisovný český text a zasa naopak — český čitateľ zväčša porozumie podobnému slovenskému textu. Intenzívny styk a všestranná úzka spolupráca našich národov túto vzájomnú znalosť (aspoň pasívnu) dvoch blízkych slovanských jazykov ustavične rozširuje a stupňuje. Keď sa však začítame do textu z krásnej literatúry, kde sa neraz nájde aj exkluzívnejší výraz alebo slovo z nárečí, tu sa už situácia mení; neraz potom stretneme slovo alebo spojenie slov, ktoré nám robí ťažkosti. Nerozumieme mu alebo nepoznáme s istotou jeho význam, a preto treba nazrieť do slovníkov. Ak nám ani slovníky nepomôžu, pýtame si radu vo výskumných ústavoch.

Tak urobil aj český čitateľ slovenskej literatúry J. Š. zo Studénky (okres Nový Jičín), keď nám do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV napísal:

„Při nedávné četbě slovenského textu jsem narazil na výrazy, jejichž přesný význam jsem z dostupných pramenů nezjistil. Byl bych rád, kdyby ste mi k tomu mohli dát bližší vysvětlení.

Najedol sa do úryhu. — V češtině asi *najedl se dosyta.*

Zvatrila v ňom túžby. — *Zvatriť* znamená v češtine zřejmě něco podobného jako *podnítit, zažehnout.* Mám dotaz, jestli tento výraz lze použít v běžném hovoru, nebo jestli jde o vyjadřovací prostředek čistě knižní a snad i trochu nadnesený.

Vedomkyňa. — V češtině asi *věštkyně, jasnovidka.* Zaujímalo by mě, jak zní ve slovenštině k tomuto podstatnému jménu mužský rod.

Paripa. — Znamená asi nějaký vzácný kůň, odpovídá zřejmě českému básnickému výrazu *oř.* Nebo se také tento výraz vztahuje na čistě bílého koně, bělouše?"

Pristavíme sa pri týchto pozoruhodných otázkach v takom poradí, ako sme ich práve citovali.

1. *Najedol sa do úryhu.*

Hneď treba upozorniť, že slovo *úryh* nájdeme najmä v staršej literatúre písané dvojako, s ypsilonom, ale i s jotou (s mäkkým *i*) a rovnako aj s ním súvisiace sloveso *ryhať/rihať.* Podľa dnešnej pravopisnej normy slová *úrih, rihať, rihať sa* píšeme s mäkkým *i.*

Uvedieme niekoľko dokladov zo slovníkového archívu nášho ústavu. Ukážu nám význam uvedených slov celkom výrazne a názorne.

Všetko poje, kým si žalúdok neskazí: a ešte i potom by jedol *do úryhu.* (Kukučín) — Túto nudnosť a rozvlačitosť ponechávajú novomódnym románom a novelám, preplneným až *do úryhu* opismi každej podrobnosti. (Dobšinský) — Keď si chceš prežrieť, tak za deci *ryhaj tri koruny.* (Čajak) — Na pilieroch uvidí obludy, ktoré *ryhajú* vodu spod odkvapov. (Kukučín) — „... Kuzmi som stavila pijavice — nebolo kedy: všetky podochli — do jednej! A *ryhali* krv čiernu — ani decheť..." (Kukučín) — Drak chvostmi okolo seba zametal, pukal, zvíjal sa, reval a plamene *rihal* z papule. (Němcová) — Nestačia jatky, skaza, čo už nacisti po svete narobili? A odpoveď... Človeku *sa* chce *rihať.* (Urban) — *Rihá sa* mu pečenými vajci. (Záturecký) — Len Peťovi *sa* už *ryhalo* hrozne a šli naňho driemoty. (Lacková-Zora) — Našinec sa už koľké roky svetom potĺka, *už mu je z toho všetkého do ryhania,* a on tu nahrabal iste pekné peniaze. (Chrobák)

Z dokladov možno spoľahlivo vyčítať, že sloveso *rihať* značí toľko, čo mimovoľne vyhadzovať, vyvŕhať, dáviť obsah preplneného žalúdka (a vôbec vnútra, vracať); je podľa svojho významu ekvivalentom expresívneho *grcať.* Zvratné *rihať sa (dakomu)* značí „grgať" (nahlas vypúšťať ústami žalúdočné plyny).

Ak teda dakto *je do úrihu,* to značí, že sa — expresívne povedané — napcháva i potom, keď už je sýty. Až toľko veľa je, že musí potravu napokon vyvrhnúť, vydáviť. Kto sa teda naje *do úrihu* (že by sa z toho mohol urihať), neraz sa podávi a — s prepáčením — pogrcia. Z tejto významovej charakteristiky sa zreteľne ukazuje, že veta *Najedol sa do úryhu* vyjadruje vyššiu intenzitu ako česká veta *Najedl se dosyta.* Krátko by sme ich obsah charakterizovali tak, že ten, kto sa naje do sýta, uspokojí svoj hlad v rámci zdravej miery, no ten, kto sa naje do úrihu, už mieru prekročil, jedol ďalej i potom, keď bol sýty a vystavil sa nebezpečenstvu (neraz i hanbe), že jeho žalúdok zaprotestuje a nadmernú potravu neudrží, vyvrhne.

Upozorňujeme, že v češtine jestvuje sloveso *říhati* a značí to, čo slovenské *grgať.*

2. *Zvatrila v ňom túžby.*

Podstatné meno *vatra* (= veľký, úmyselne nakladený oheň, aký kladú napr. pastieri) má dnes naozaj veľmi často nadnesený, básnický ráz a tento jeho sprievodný príznak zisťujeme i vo výraze *zvatriť túžby.* Sloveso *zvatriť* čiže premeniť na vatru (veľký plamenistý oheň) značí to čo české *podnítit* a *zažehnout,* ibaže vo veľmi veľkej miere (intenzite). Výraz *zvatriť túžby/zvatrila v ňom túžby* sa používa v básnicky ladenej reči, ako to správne pobadal náš bystrý český pisateľ.

Proti slovesu *zvatriť* čiže premeniť na vatru (faktitívne sloveso) stojí sloveso *zvatrieť* čiže zmeniť sa na vatru (stavové sloveso). Význam týchto dvoch blízkych slovies nám priblížia dva doklady od toho istého autora — a) doklad na stavové sloveso *zvatrieť: ...., iba sa chceme stretnúť s duchom slovenským, ktorý tu začínal tlieť kedysi pred polstoročím, zahorel, z v a t r e l ...* — b) doklad na faktitívne sloveso *zvatriť: ...podpaľoval som z hnusných pohnútok, a že n e z v a t r i l som všetko, to ...* (Hronský)

Zvatriť značí „premeniť na vatru, rozplameniť" i „spáliť"; *zvatrieť* značí „premeniť sa na vatru, rozhorieť sa, rozblčať sa". Podľa toho veta *Zvatrila v ňom túžby* značí „Rozplamenila v ňom túžby." Sloveso *zvatriť* je zriedkavé a má básnický ráz.

P o z n á m k a: O pôvode slova *vatra,* známeho v slovenčine, rumunčine, maďarčine, albánčine *(vatrë)* a cigánčine *(vătro),* poúča etymologický slovník.[1]

3. *Vedomkyňa*

V slovenskej krásnej spisbe a najmä v ľudových rozprávkach má slovo *vedomkyňa* širokú významovú škálu, lebo označuje ženy s rozličným stupňom vedomostí — od prirodzenej múdrosti až po nadprirodzené schopnosti, teda po veštectvo, strigônstvo, bosoráctvo (vládnutie nadprirodzenými schopnosťami). Ukážu to doklady.

Ale, ale, ty, taká *vedomkyňa,* by si nevedela o tom... (Martinka) — Ani na kukučku nezabudli; ustanovili ju *za vedomkyňu* k orlici. (Martáková) — Nájde Hadogašpara v moci zlostnej *vedomkyne.* (Polívka) — Milka hneď zavolala takú *vedomkyňu,* ktorá nášho malého pacienta poprezerala... (Vansová)

Vedomkyňa (zriedka i *vedma)* je teda nezvyčajne múdra žena (osvedčená najmä v okruhu ľudového liečiteľstva) až veštkyňa, striga, bosorka. — Mužská podoba k tomuto podstatnému menu je *vedomec.* Toto slovo má paralelný význam, teda „múdry človek, veštec, strigôň, bosorák." Okrem toho sa slovom *vedomec* (v 2. význame) kedysi označovala osoba, ktorú dnes pomenúvame výrazom *vedecký pracovník.* Najvýstižnejším jeho ekvivalentom je pomenovanie *učenec:* vedomec slovenský = slovenský učenec.

[1] Pozri MACHEK, V.: Etymologický slovník jązyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 557.

4. *Paripa*

Náš český pisateľ správne v liste podotýka, že slovo *paripa* zodpovedá českému básnickému výrazu *oř*. Ale nezistili sme, že by sa malo vzťahovať iba na bieleho koňa.

Zasa uvedieme niekoľko súvislých ukážkových dokladov.

Vysoký, silný ten muž sedel na veľkej čiernej *paripe*, pokrytej karmínovou čabrakou. (Jégé) — Kone sú bez úhony, sťa *paripy* haličského grófa. (Timrava) — Popolvár sa z pece sype, už fujazdí *na paripe*. (Mihálik) [2]

Pomenovaním *paripa* sa označuje urastený, bujný kôň pod sedlo alebo do koča, no možno ním nazvať každého pekného a bujného koňa, ba obrazne i osobu, napr.: *Ba ver' je ona paripa, a nie kôň zdýchavičný!* (Timrava)

Ešte poznámka o pôvode slova *paripa*. Známe je v južných slovanských jazykoch, napr. v macedónčine *(parip)*, ale i v poľštine *(parepa)* a v maďarčine *(paripa)*. — Z etymologických slovníkov (Brückner, Bárczi, Machek) sa dozvedáme, že v slovenčine a v poľštine je to prostredníctvom maďarčiny prevzaté a adaptované grécko-latinské slovo *parippos* = kôň.

Táto naša neveľká ukážka je názorným príkladom na to, akú pozoruhodnú problematiku z okruhu medzijazykových vzťahov môžu neraz nastoliť vnímaví čitatelia. Takúto problematiku možno rozpracovať na rozličnej úrovni. My sme sa jej dotkli na úrovni popularizačných poznámok.

G. Horák

Rozlišujme prídavné mená ranný a raňajší

Uvedené prídavné mená patria do skupiny vzťahových prídavných mien označujúcich vlastnosti vecí, ktoré vyplývajú z ich vzťahu k inej veci, resp. zo vzťahu k istému deju alebo okolnosti (pozri Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 201).

Prídavné mená *ranný, raňajší* sú odvodené od spoločného základu. Prídavné meno *ranný* významovo priamo nadväzuje na podstatné meno *ráno*. Vyjadruje význam „vyskytujúci sa, prebiehajúci ráno" a je utvorené príponou *-ný*, ktorá sa pripája k slovotvornému základu *ran-*. Ak sa prípona *-ný* pripája k podstatnému menu, ktorého základ je zakončený spoluhláskou *-n*, v odvodenom prídavnom mene sa na slo-

[2] Porovnaj *tátoš, tátošík*.

votvornom švíku stretajú dve spoluhlásky *n* (porov. *vina — vinný, deň — denný, ráno — ranný*).

Význam prídavného mena *ranný* si môžeme ilustrovať spojeniami *ranná rosa, ranná rozcvička, ranná smena, ranná prechádzka* a i.

Iné je prídavné meno *raný*. Synonymné je s prídavnými menami *včasný, skorý*, ktoré majú význam „prichádzajúci, vyskytujúci sa zavčasu, skoro" (pozri SSJ III, s. 696). Najčastejšie sa vyskytuje v spojeniach *raná zelenina, rané ovocie, rané jablká*. Okrem toho prídavné meno *raný* vyjadruje význam „ktorý je na začiatku istého obdobia, štádia, skorý; prvotný", ako to vidieť zo spojení *raný feudalizmus, raný stredovek, raná gotika, rané detstvo*.

Napokon je tu prídavné meno *raňajší*, ktoré vyjadruje vzťah iba ku konkrétnemu, k jednému časovému úseku a patrí do radu prídavných mien typu *vlaňajší, včerajší, poludňajší*. Oproti prídavnému menu *ranný* má prídavné meno *raňajší* zúžený, špecifikovaný význam. Napríklad *raňajšie správy* sú správy vysielané dnes ráno, ale *ranné správy* sú správy vysielané každé ráno; *ranné mlieko* býva najvýživnejšie — *raňajšie mlieko* sa zvarilo; *ranná prechádzka* je zdraviu veľmi užitočná — *raňajšia prechádzka* bola krátka, ale príjemná.

E. Krošláková

O nákove a kovadline

Slovo *nákova* patrí k základným termínom kováčskeho, strojárskeho a baníckeho odborného názvoslovia. Označuje liate alebo kované teleso rozličného tvaru (bez rohov alebo s jedným, príp. dvoma rohmi) a veľkosti, na ktorého hornej ploche sa kuje. (TOK, s. 42; BTS, s. 65 a i). V porovnaní s výrazom *kovadlina* (čes. *kovadlina*) má termín *nákova* v spisovnej slovenčine svoju históriu. Nakrátko si ju všimneme a porovnáme aj so stavom v ľudovej reči.

Z predspisovného obdobia nášho jazyka nemáme na termín *nákova* nijaký doklad. V kartotéke Historického slovníka slovenského jazyka (JÚĽŠ SAV v Bratislave) sme našli doklady na slovo *kovadlo: Tito twrdeho srdce hrissnici zdagu se mne bit podobni k o w a d l u, na ktere čim wiceg kowačy tlucu s/kladiwama, tim twrděy zustava...* (Sex prodigia, Bardejov 1783, s. 26). Aj o storočie neskôr čítame: *...jest tam i k o v a d l o a daskeľo rozľecenich mlátkoch, chtorima gazda kľínce a inakšé veci zo žeľeza hotoví.* (J. Gášpár, Slovenská čítanka, 1875, s. 154).

Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 (s. 187) uvádzajú iba slovo *nákova*. V neskorších vydaniach (z roku 1940 a 1949) popri slove

nákova ako spisovnom výraze zaznačujú aj podobu *kovadlina,* a to s upozornením, že ide o nesprávne, nespisovné slovo. Túto konštatáciu si vynútila jazyková prax (p. Slovenská reč, 7, 1938, s. 152 a SR, 7, 1939, s. 73), lebo do spisovných textov často prenikalo popri slove *nákova* i slovo *kovadlina.*

nákova

Ľ. Ondrejov (Zbojnícka mladosť, 1936); M. Urban (Živý bič, 1941); J. Horák (Zlaté Mesto I, 1942); Š. Letz (Obyvatelia dvora, 1948); F. Hečko (Červené víno III, 1948); M. Lajčiak (Súdružka moja zem, 1949) a i.

kovadlina

P. Jilemnický (Víťazný pád, 1929); P. O. Hviezdoslav (Spisy XII, 1931); V. Beniak (Vigilia 1939, Druhá vigilia, 1942); Nové slovo (1945); Brezina (Železo, 1947) a i.

Závažná zmena v hodnotení slova *kovadlina* je vo vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1953: toto slovo sa tu popri slove *nákova* uvádza ako normálny spisovný prostriedok. Tohto hodnotenia sa pridŕžajú aj ďalšie vydania z roku 1957, 1962, 1963, 1964, 1965 a 1966. Pochopiteľne, táto kodifikácia sa odrazila aj v jazykovej praxi. Svedčia o tom napr. tieto doklady:

nákova

K. Bendová (Krajina šťastia, 1950); F. Kráľ (Bude ako nebolo, 1950); F. Hečko (Drevená dedina, 1951); M. Krno (Dve cesty, 1953); J. Lenko (Epocha, 1953); M. Rúfus (Až dozrieme, 1956) a i.

kovadlina

J. Kostra (Za ten máj, 1950); A. Kunc (Mechanika, 1951); E. Košťál (Vŕtacie a dobývacie stroje v baníctve, 1951); Fr. Švantner (Život bez konca, 1958) a iní.

Až v Slovníku slovenského jazyka I (s. 755) a neskôr aj v Pravidlách slovenského pravopisu (ôsme a deviate vydanie z r. 1967) ustaľuje sa hodnotenie slova *kovadlina* v tom zmysle, že sa pokladá za nesprávne; za správne sa uznávajú podoby *nákova, nákovka, nákovnička* (s. 202, 233). Toto hodnotenie platí podnes (porov. PSP z r. 1970 a 1971). Z uvedených dokladov však vidieť, že cesta k takémuto ustáleniu termínu *nákova* v spisovnom jazyku bola dosť komplikovaná.

V ľudovej remeselníckej (kováčskej) terminológii prevláda najmä na záp. a stred. Slovensku názov *nákova (nákov, nákoų),* ale smerom na centrálnejšiu časť stred. Slovenska až do vých. Gemera sa používa aj *kovadlina.* Názov *kovadlina (kuvadlina)* je bežný na Pohroní, na

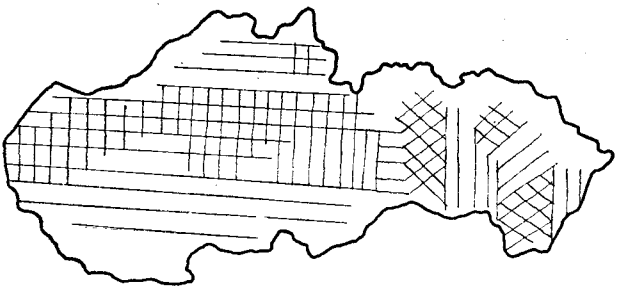

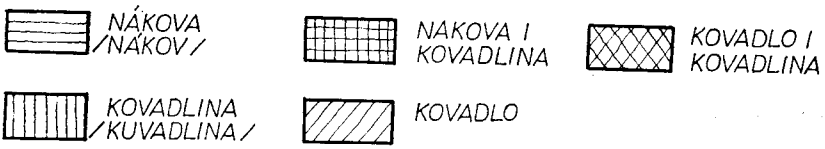

vých. Slovensku je popri názve *kovadlina* aj *kovadlo* (pozri mapu).

Malá nákovka (nákovnička), na ktorej sa kuje kosa, má v ľudovej reči na celom Slovensku zväčša pomenovanie *babka.* Znenie *nákovka* v tomto význame je ojedinele doložené z okolia Lučenca (Ozdín). V lokalite Stará Turá (okr. Trenčín) slovom *nákovka (nákofka)* označujú doštičku na detskej hračke, na ktorú udieralo drevené kladivko pri klopkaní.

Zaujímavý doklad na pomenovanie nákovky je z oblasti Gemera (Sása, Brusník, Muránska Dlhá Lúka, Kameňany). Tu sa totiž volá *nákovadliška,* čo je výsledok splynutia obidvoch pomenovaní nákovy a kovadliny na tomto jazykovom území.

Náš pohľad na výskyt slova *nákova* (iba táto podoba je spisovná) a *kovadlina* v spisovnom jazyku a v ľudovej reči ukazuje, že ustálenie istého výrazu v spisovnom jazyku nebýva vždy priamočiare. Niekedy závisí od viacerých činiteľov. Aj tento malý príklad svedčí, ako sa v kodifikácii odrážajú jednak spoločenské činitele a jednak úroveň poznania jazyka a jeho prostriedkov.

Š. Lipták

LITERATÚRA:

Banícky terminologický slovník. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955 (BTS).

LIPTÁK, Š.: Dotazník pre výskum kováčskej terminológie. Bratislava 1969, rotaprint.

Terminológia obrábania kovov. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1952 (TOK).

SPRÁVY A POSUDKY

Monografia o botanickej nomenklatúre

(F. Buffa, Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, 426 s.)

Názvy rastlín tvoria jednu z najstarších vrstiev slovnej zásoby. Monografia F. Buffu spracúva tento výsek zo slovného bohatstva nášho jazyka tak, že možno sledovať nielen vývin jazyka v oblasti terminológie, ale aj rozmanité kultúrne vzťahy a prúdenia, ako sa odrážajú v najstarších písomných prameňoch botanického, liečiteľského i slovníkového rázu od 17. storočia až do našich čias.

V monografii sa na materiáli slovenskej botanickej nomenklatúry ukazuje, ako sa vyvíjala, dopĺňala a rozširovala slovenská odborná slovná zásoba. Botanická nomenklatúra mohla výdatne čerpať z ľudovej reči, z nárečí, okrem toho mohla využívať a využívala vypracovanejšiu českú a inoslovanskú botanickú terminológiu. Názvy, najmä názvy menej známych liečivých rastlín, prenikali do slovenskej terminológie aj z iných jazykov, z nemčiny, zo stredovekej latinčiny, z maďarčiny, často však cez češtinu. Známejšie liečivé rastliny, známe lesné stromy a najmä kultúrne rastliny majú však spravidla už v najstarších písomných prameňoch domáce slovenské názvy.

Vývin slovenskej botanickej nomenklatúry spracúva autor podľa období a druhov prameňov. V úvodnej časti ukazuje, ako názvy rastlín slúžili pri vzniku slovenských názvov riek a osadných názvov, lebo to sú vlastne najstaršie doklady na slovenské názvy rastlín. Potom rozoberá najstaršie pramene zo 17. a 18. storočia, z 19. storočia (až do roku 1918) a pramene z ostatného polstoročia. Po všeobecnej charakteristike každého obdobia z hľadiska vývinu slovenskej botanickej terminológie nasleduje rozbor botanických, liečiteľských a slovníkových prameňov toho obdobia. Pramene vybral autor tak, že vlastne reprezentujú jednotlivé obdobia a druhy (botanické, liečiteľské diela, slovníky) a celý súbor predstavuje relatívne úplný materiál slovenskej botanickej terminológie od 17. storočia podnes.

Počet najstarších prameňov Buffovej monografie (17.—18. storočia) by bolo možné pri využití ďalších tlačených a rukopisných botanických, liečiteľských i slovníkových prác podstatne rozšíriť, ale porovnávanie ukazuje, že by sa tým získalo iba malé percento nových, v monografii nedoložených názvov rastlín a niekoľko desiatok názvov by sa posunulo o dajaké storočie do minulosti.

Aj z obdobia od vydania Reussovej Květny Slovenska (1846) do roku 1918 možno uviesť mnoho prameňov, ktoré autor v monografii nespracoval. Ide o sériu učebníc pre základné školy; príznačné sú pre ne ľudové názvy.

Obdobie posledných päťdesiatich rokov sa v monografii spracúva najpodrobnejšie. Okrem termínov v pravom zmysle slova F. Buffa zachytáva aj via-

ceré synonymné názvy, napr. z časopisu *Slovenské liečivé rastliny,* pričom synonymami sú ľudové názvy opisovaných rastlín, a zo *Slovníka slovenského jazyka,* v ktorom sú okrem oficiálnych termínov aj iné názvy, doložené najmä z beletrie. Autor sám pracoval v rokoch 1952—1953 v terminologickej komisii, ktorá v tom čase zrevidovala z hľadiska vecnej a jazykovej správnosti slovenskú botanickú nomenklatúru vyšších rastlín. Práca v komisii mu dala aj podnet na monografické spracovanie celého vývinu slovenskej botanickej terminológie.

Pri spracovaní terminológie z pomerne veľkého časového úseku od predspisovného obdobia cez bernolákovčinu, Štúrovu slovenčinu až podnes (t. j. takmer štyri storočia) prináša monografia pre jednotlivé rastliny dosť pestrú mozaiku názvov i podôb, hoci ľudové názvoslovie rastlín sa do nej dostalo iba okrajovo.

Súčasťou monografie je slovník slovenských názvov rastlín vyexcerpovaný z celej spracúvanej literatúry. Je to teda relatívne úplný abecedný slovník slovenskej botanickej terminológie od 17. storočia. Škoda, že abecedný slovník nie je doplnený vecným slovníkom podľa jednotlivých rastlín, usporiadaných napr. tak ako v *Slovenskej botanickej nomenklatúre* (Bratislava 1954) alebo tak, ako sa názvy rastlín spracúvajú v monografii V. Machka *Česká a slovenská jména rostlin* (Praha 1954). Kniha by sa takto dala využívať oveľa lepšie a najmä všestrannejšie. V Buffovej monografii dostávame však aj tak dobrú a užitočnú publikáciu, podávajúcu výsledky bádania v okruhu botanickej nomenklatúry. Publikáciu budú môcť využívať pri svojej výskumnej práci okrem jazykovedcov aj prírodovedci, historici a etnografi, ale svojím obsahom zaujme každého, koho zaujímajú osudy slovenského jazyka a slovenskej odbornej terminológie.

M. Majtán

SPYTOVALI STE SA

Ťahúň a diaľkár. — Istý čitateľ z Prešova sa spytuje, či sa v spisovnej slovenčine pokladajú za správne podstatné mená *ťahúň* (vo význame istý druh dopravného prostriedku) a *diaľkár* (vo význame vodič diaľkových strojov, resp. na diaľkových tratiach). Vychádza z viet, ktoré si všimol v denníku Práca: *Neďaleko stálo odstavené veľké nákladné auto. Ťahúň, no také, čo na ňom chodia diaľkári.*

Slovník slovenského jazyka IV, s. 484 podstatné meno *ťahúň* vykladá ako „zviera hodiace sa do záprahu, ťažné zviera" a v prenesenom význame ako „vytrvalý, veľmi usilovný človek". Slovník slovenského jazyka teda neuvádza podstatné meno *ťahúň* ako istý druh dopravného prostriedku.

Podstatné meno *ťahúň* je odvodené od nedokonavého slovesa *ťahať* odvodzovacou príponou *-úň: ťah + úň;* tento spôsob tvorenia podstatných mien nie je v súčasnosti bežný. Možno tu spomenúť napríklad podstatné meno

letún, ktoré má v spisovnej slovenčine význam „lietajúci tvor (obyčajne o vtákoch a o hmyze)" a v zastaranom používaní označuje i lietadlo, napr. v spojení *bombardovací letún* (pozri SSJ II, s. 36). Podobne ako substantívom *letún* možno aj podstatným menom *ťahúň* v spisovnej slovenčine označiť druh dopravného prostriedku poháňaného motorom a premávajúceho po cestách. Význam slova *ťahúň* sa takto v súčasnej spisovnej slovenčine rozširuje, pretože ním neoznačujeme iba ťažné zviera, resp. v prenesenom význame aj usilovného človeka, ale aj istý druh dopravného prostriedku poháňaného motorom. Svedčí o tom citovaný doklad. Pravda, treba povedať, že špeciálny ťahací motorový stroj, na ktorý sa azda myslí vo vete citovanej z Práce, má odborné pomenovanie *ťahač.* Použitie slova *ťahúň* v tomto význame treba v spisovnej slovenčine pokladať za ojedinelé.

Podstatné meno *diaľkár* sa uvádza až v Doplnkoch Slovníka slovenského jazyka VI na s. 24 ako slangové slovo s dvoma významami: 1. v športovej terminológii označuje atléta pestujúceho skok do diaľky, pretekára v tejto disciplíne; 2. v školskej terminológii označuje účastníka diaľkového štúdia. Podstatné meno *diaľkár* je utvorené pravidelným spôsobom z podstatného mena *diaľka* odvodzovacou príponou *-ár: diaľk + ár.*

Podstatným menom *diaľkár* možno v slovenčine pomenovať aj vodiča motorového vozidla premávajúceho na diaľkových tratiach. V tomto význame ho treba pokladať za hovorové slovo, ako napríklad podstatné mená *stopár, autostopár,* ktoré majú takisto hovorový charakter.

J. Jacko

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 7, 1973, číslo 4. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30.—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973.

Cena Kčs 3,—